

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ГОСБИБЛИОГРАФИИ

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№67
(19406)

2020 чылдың
июнь 30
вторник

Хүннүң үнери — 04:14
Ажары — 19:39
Хүн дурту — 15:25

Садар өртээ хостуг 12+

ТЫВАГА КИНО САЙЗЫРАДЫР ҮЕ КЕЛГЕН!

Тываның Чазааның
Аппарат хуралындан

300 ОРУННУГ ШЕРИГ ГОСПИТАЛЫ АЖЫЛДААРЫНГА БЕЛЕН

Июнь 29-та эрткен Аппарат хуралын Тываның Чазааның даргазы Шолбан Кара-оол коронавирус-биле байдалдан эгелээн. Кожууннар аразында аарыгны өөскүтпейн соксаткан чаңгыс кожуун Мөңгүн-Тайга, кожуун чагырыкчызынга Чазак Баштыңы четтиргенин илереткен.

Кожууннарның илеткелинден алырга, Барыын-Хемчикте 43 киж и эмнелгеде чыдар; Чөөн-Хемчикте 104 киж и аараан; 21 киж и сегий берген, 48 аарыг киж и эмнелгеде, 18 киж ини Кызылда эмнелгеже шилчиткен. Улуг-Хемде 2710 анализти кылган. 62 киж и аарыг, сөөлгү хүннерде 19 киж и аараан, 127 киж и үндүр бижиткен.

Чоннун хөй кезииниң салып турар айттары — анализтерге хамааржыр. Амгы үеде Тывада хүннүн-не 2000 ажыг анализти лабораторияларда кылып турар. Халас болгаш бир дугаар ээлчегеде анализти аарыг кижилерден алыр. Аарывайн турар, боду өөренир, ажылдаар дээш азы кандыг-бир хууда чылдагаан-биле анализ дужаап турар кижилерни коронавируска өртектиг анализтерже чорудар. Аарый берген кижилер, чаш төлдер, организациялар бирги ээлчегеде хынадып турарын Кол санитарлыг эмчи тайылбырлаан. Анализтиң харызы улуг дизе 3 хонгаш илереп турарын Людмила Салчак бадыткаан.

Тывада коронавирус чурттуң өске регионнарынга бодаарга, 2-3 неделя соңнай чоруп бар чыдар. Тест хыналдазын нормадан дашкаар 10 катап хөйүнү кылып турар бис, ынчалза-даа аар аарыг кижилерни дораан чыттырар, сегий берген кижилерни анализ харызы манап, 14-18 хонук иштинде чыттырбайн, дарый үндүр бижириин хуралга сайгарган.

Дыка хөй кижилер аарыгның даштыкы демдектери чок аарып турар, анализи коронавирустуг болза-даа, бодунуң кадык баксыраваан кижилерни аңгылап, эмнелгеже доп-дораан чыттырар дивейн, бажыңыга хыналдага алыр. Эмнелгеже кадыының байдалы багай, хоочураан аарыгларлыг, хар-назыны улуг кижилерни чыттырары чугула. Вирус кайнаар-даа чиде бербес, чурттакчы чоннун 50 хуузу (Тывада 15 муң ажыг киж и) аараан соонда аарыгга удур «антитела» деп бүдүмелдер киж и бүрүзүнүн мага-бодунга тыптып келбээн шаанда, аарыг кайнаар-даа чайла-лас. Ону киж и бүрүзүнүн кадыының байдалы-биле эртип алыры ылгалып турар. Чамдык кижилерде аарыг бары чүгле анализтен илереп турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

Ролан Ооржактың тырттырган чуруу.

Материалды 4-кү арындан номчуур.

YouTube

VK

f

Instagram

300 ОРУННУГ ШЕРИГ ГОСПИТАЛЫ АЖЫЛДААРЫНГА БЕЛЕН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чыдар оруннар саны база нормадан 10 катап хөй салдырган. Чурттакчы чон саны-биле 170 ажыг орун орунуга Тыва 1500 оруннарны салган. Эрткен чылын шупту аарыг кижилерге республикада 3200 орун турган болза, аңаа немей 1500 коронавирус эмнээр оруннарны салган.

Чаңгыс чер-чурттуувус сайыт Сергей Шойгу-биле Тываның Чазаның июнь 19-та болган чугааның түңнелинде, 100 аарыг кижилер чыттырар болгаш 200 обсерваторга чыдар госпитальды Тывага ажыдарын дугурушкан. Июнь 28-те Кызылга шериг самолеттары 300 ортумак аарыг кижилер чыттырар госпитальды долузу-биле эккелгеш, аңаа ажылдаар 15 эмчини, 6 ИВЛ аппараттары болгаш компьютерлиг томограф аппаратадын бо хуннерде Москвадан Тываже көжүрүп турар. Госпиталь бир ай дургузунда дуза чедирер.

Аңаа немей Москваның мэри Сергей Собянин биле Шолбан Кара-оолдун дугурушканы езугаар эмчи черлеринге дуза чедирери-биле 8 эксперт эмчилерни

Россияның Кадык камгалал яамызы чорударына белеткеп турар.

Чамдык кижилер бо ажылга хамаарылгалыг бис деп меге чугааларын социал четки таварыштыр тарадып турары дыка эпчок деп хуралга демдеглээн.

Москвадан кээп турар эмчилерниң билиглерин таптыг ажылап, эмчилерге таарымчалыг байдалды тургузарын Чазак Баштыңы дааскан.

Немелде саттынган 59 млн рубль өртөктүг чаа компьютерлиг томограф июль 5-те Тывага кээр. Моон мурнунда КТ (томографты) 5-7 кижиге эртип турган болза, ам 50-70 кижиге эртип турар апарган, оон түңнелинде 4 аппарат дүргени-биле үрелген турган, оларны септээринге миллион-миллион акшалар үнген. Бо хунде ол аппараттар септетинген.

Чонга тайылбырлаар ужурлуг чүүл – компьютерлиг томографияның кадыкка хоразы база бар, рентген аппаратадан каш катап хөй болгаш күштүг херелдер-биле мага-ботту чырыдар болгаш онкологтук хора чедирер болур. Ону кайы хамаанчок

кижи бүрүзү эртип болбас, чүгле эмчилерниң айытканы-биле чорудар ужурлуг. КТ-ни башкарып турар эмчилер база хунде норма езугаар 7 кижиге орунуга 70 кижини хүлээп, айыылдыг рентген херелдер-биле ажылдавас ужурлуг.

Немелде камгалал хеви Тываже база кел чыдар, ынчангаш ажылдап турар эмчилерниң кадык камнаары кадык камгалал сайыдының дорт хүлээлгези – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Москвадан кээп турар дуза июнь 19-та Россия Чазаның деңнелинге болган чугааның түңнели, ол дугайында социал четкилерге чамдык кижилер «мен дилээн мен» деп меге чугаа тараткан ажыг чогуун Чазак Даргазы сагындырган. Регионнарда дузаны федералдыг төп байдалды көрүп тургаш, тус черниң Чазаның биле сүмелешкеш, чедирер, ында кандыг-даа социал четкилерде тарап турар чугаалар шинчилээр, ону таварыштыр харылзаа тудар барымдаа чок.

Президентиниң кадет училищезинче бо чылын шылгалда эртик сеп турган 500 ажыг өөреникчилерни эмчи шинчилгези дээш эрттирбейн барга-

нын Чазак Баштыңы шүгүмчүлээн.

Артык бюрократсып олурар даргалар илерээр болза, ажылындын хостаарына чедир сайгаржыр бис. Моон мурнунда-ла чугаалап турган мен, уругларның күзелдерин үзе шаппайн, уругдарымыс мергежилдик болур болза, чуртталгага чедишкенин болур, ол биске эң-не кол айтырыг – деп, Чазак Баштыңы чугаалаан.

Директорлар болгаш кожуун чагырыкчыларының ажылын үнелээрде – ук кожуундан каш өөреникчи кадет училищезинче кирип алганын көөр бис деп, Шолбан Кара-оол немей демдеглээн. «Коронавирусту ажылап, ажыл кылбайн, тамчыктыг олуруп турары күрүнө ажылынга таарышпайн турар. Эмчи анализин

кылып четтирбейн болза, справкаларын экзамен соонда хүлээп алыр кылдыр эде көрүңер, саазыннар-биле, саннар-биле агартынмаңар, ажы-төлчө ээ көрүнүүлүңер, ажылывыстың кол утказы, Тываның келир үези – ажы-төлүвүс дээр-ле чуртувустун келир үези-дир. Өөредилге яамызы школа директорларының рейтингин тургускаш, меңээ көргүзүр ужурлуг. Каш өскүс ажы-төл кадет училищезинче кирип алганы – оларның ажылының үнелин көргүзүр.

Удуртукчуларның ажылы – социал четкилерге байыр чедирип каап, бир-ийи сөс бижи олурары эвес, шынап кылган ажылындан илерээрин Чазак Баштыңы шыңгы сагындырган.

Саяна МОНГУШ
белеткээн.

ХӨЙҮ – ХӨЙЛӨҢ, ЧОНУ – ЧООРГАН

Тыва чоннун бо чечен-мерген угаады амгы берге үеде база бир чөптүг бадыткал болган.

Бүгү Россияның бот-боттарына дузалажырының «Кады бис» деп аттыг акциясы улуг назылыг, амыдыралы хирелиг болгаш аарып турар улуска коронавирус пандемиясының үезинде деткип дузалаар угланмышкынныг. Тывага ук акцияның шүгүмү-биле «Аш-чем аймаа-биле дузалаары» социал ужур-дузалыг төлевилелди апрель 1-де эгелээн.

Хамаатыларның чурттап турар черинге социал дуза чедирип чорааш, республикада ол хире назылыг 20 387 кижиге барын социал ажылдакчылар тодараткан. Июнь 16-га чедир 16967 кижиге адресстиг дузаламчыны че-

дирип, аш-чем аймаан болгаш өске-даа херектиг чүүлдерни бажыңнарына чедирип берилгээн. Чамдык улустун чурттап турар бажыңында эвес, а өске черде турары-биле ажыл саадап турар. Волонтерлар 3073 хамаатының кайда турарын ылавылап билип алгаш, дораан чедирип бээр.

Буянның ажыл-херекти республиканың волонтерлар штавы, Ниити Россияның Улусчу фронтуну болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары кылып чорудуп турар.

Тываның кожуун, сумуларында улуг назылыг улуска дузаламчы чедирер төлевилелди база-ла ачы-буянның эмчилеривис, тодаргайлаарга, «Тыва Республиканың аныяк эмчилериниң чөвүлели» уштап-баштап турар.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде киририниң дугайында

2020 чылдың июнь 22 №107/578-7 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29-ку чүүлүнүн 11-ги пунктузун удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязын хевирлээриниң дугайында» 2016 чылдың февраль 1-де үнген №126/591-6 доктаалы-биле хевирлеттинген Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды сайгарып көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының док-

таадыры болза:

Комиссияның составына чурттап турар черинден идип үндүрген кежигүнү Октябрина Чатовна Ховалыгыны, 1973 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Чөөн-Хемчик кожуун муниципалдыг район чагыргазының саң-хөө килдизиниң даргазын, Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына кирип томуйлаар.

Ук доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Т.Г. ОЮН.

Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына немелде киририниң дугайында

2020 чылдың июнь 25 №108/579-7 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында»

Федералдыг хоойлунун 29-ку чүүлүнүн 11-ги пунктузун удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының Ак-Довурак хоорайның

девискээр соңгулда комиссиязын хевирлээриниң дугайында» 2016 чылдың февраль 1-де үнген №126/588-6 доктаалы-биле хевирлеттинген Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды сайгарып көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Комиссияның составына «Чөптүг Россия» политиктиг партияның Тыва Республикада регионалдыг салбырындан идип үндүрген кежигүнү Игорь Серен-Доржуевич Ондарны, 1983 чылда төрүттүнген, Ак-Довурак хоорай чагыргазының юриси – организастыг ажылдар, делопроизводство болгаш эрге-хоойлу айтырыгларының талазы-биле килдис даргазын, Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының составына кирип томуйлаар.

Ук доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Т.Г. ОЮН.

ДЫҢНАДЫШКЫН

Чеди-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннериниң бүрүн эргелерин хуусаазындан эрте соксатканы-биле холбаштыр, Россия Федерациязының Күрүнө Думазының, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының мандадын хуваарына кандидаттарын идип үндүрген политиктиг партияларга, хөй-ниити организацияларына болза, Чеди-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннериниң (шиитпирлиг бүрүн эргелиг ийи кежигүннү) составын томуйлаар кезээ-биле албанындан, ажылындан, өөренип

турар, чурттап турар черинден соңгукчуларның саналдары хүлээп ап эгелээниниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып турар.

Комиссияның составына хамаарыштыр саналдарыны 2020 чылдың июль 4-ке чедир хүлээп алыр адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, (каб. 210, тел. 8(39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

"Шериг ралли-2020"

142 КМ УЗУН ОРУКТА АВТОЧАРЫШ

Тыва Республикага «Шериг ралли» мөөрейиниң бүгү-армейжи чадазының байырлыг ажыдышкыны болган.

мергежилин бедидери, тура сорукут, шиитпирлиг, эрес-дидим болурунга, бот-башкарлып база угаанныг эгелекчи саналды кирип билиринге кижизидери. Маргылдааның кол кылыр ажылы – шеригжи эш-хуу ёзуну быжыглаары» – деп, полковник Ханиф Беглов, Төп шериг округунуң автобронетанк албанының даргазы демдеглээн.

«Шериг ралли» мөөрейи ийи кезектиг. Командалар шериг техниканы болгаш штаттың боо-чепсээн ажыглап билирин көргүзөр ужурлуг. Маргылдааның түңнел кезээнге 142

км узун орукту эртер. Ооң соонда «Куяк автомобильдер 4x4», «Чуёк автомобили 4x4» «Чуёк автомобили 6x6» категорияларга тиилекчи команданы тодарыдыр.

Кызылда даг-адыгжы каттыжышкынның девискээринге «Шериг ралли» мөөрейиниң бүгү-армейжи чадазының байырлыг ажыдышкыны болган. Ол мөөрейге тускай болгаш чуёк автомобилдин башкарар талазы-биле тергиин эки экипажы тодарадыр. РФ-тиң Камгалал яамызының Автобронетанк кол эргелелиниң, Төп шериг округунуң штавының төлээлери, аалчылар болгаш мөөрейниң киржикчилери ажыдышкын ёзулалынга киришкен.

«Бистиң маргылдаавыстың сорулгазы – автомобиль техниканы башкарарынга уран-

Команда бүрүзү 5 экипажтыг. Олар 4x4 биле 6x6 дугуйлуг «Урал», «КАМАЗ» чуёк машиналарын, ол ышкаш тускай техника мунуп алгаш, чаржыр. Мөөрейниң кезек бүрүзүнге старт-биле үнөр.

Бүгү-армейжи мөөрей «Кара-Хаак» даглыг полигонга болуп эртер. Тиилээн команда бо чайын Тывага болур делегей чергелиг турнирге Россияны төлээлеп киржир.

Маргылдаага киржип турар шериглериниң шуптузу COVID-19 чаа коронавирус халдавырлыг аарыгга хамаарыштыр тестированиени эрткен, анализтериниң харыызы эки болган. Маргылдаа эгелээр деп турда, Шеригниң радиация, химия, биология камгалалының специалистери техниканы болгаш мөөрей болур девискээрни дезинфекциялаар.

Төп шериг округунуң парлалга албаны.

ТЫВАГА КИНО САЙЗЫРАДЫР ҮЕ КЕЛГЕН!

Россияның алдарлыг артизи, Тываның улустуң артизи Эдуард Ондар "Шын" солунга аалдап келген. Бо берге пандемия үезинде ооң ажылы канчаар өскерилген, оон аңгыда Тывага кинону сайзырадырының дугайында чугаалашкан.

— Халдавырлыг аарыг чоруп турда, пандемия үезинде силерниң ажылыңар канчаар өскериле бергенил?

— Бо кончуг берге үелерде пандемияны эртип шыдажып турар улус-тур бис. Черле бойдустуң чаяп кааны-биле, аар-берге эртер бис ыйнаан, ынчалза-даа аңаа алыспайн, дүвүрөвейн, боттарывысты камнап, боттарывысты черле хайгаарап чоруур болзувусса, ынчан ону тиелеп эртер бис. Ынчангаш шак бо берге үелерде ажил-агый-даа болза туруп алган. Театрның-даа уран чүүл ажылы алызында бичии када, чартык чыл дургузунда туруп алган. Ылаңгыя дириг-чурук, ол дээрже ам кино дээр, хамык ажил аткаар октаттыңан. Шак ол ажилды ам чүгле манаар. Ынчалза-даа, чамдык чурттарда ол ажил бичиилел эгелей берген, ол болза сценарий ажылы. Ынчангаш актерларны алызында чыгбайн турар, чүгле режиссерларның болгаш чогаалчыларның, чурукчуларның, операторларның ажылы чоруп турар.

— Силерниң хууда кижип турган ажилдарыңар канчалган? "Легенда Гоби" дээр ажилдың соонда каяа киришкен силер?

— 2017 чылда болза Кызылга моол улуг делегация келген. Мээң-биле олар чугаалашкан. Эң кол чүве бо актер өртек-үнезин аартатпас боор дээр чугаалашкан. Мен аартатпас эвес мен. Ажылы-биле алырга бис хан-төрөл чон-дур бис, чүдүлгевис-даа дөмей, хептенир идик-хевивис-даа улуг ылгал чок, дылывыс өске-даа бол, мен чөшпээрже аргалыг болган мен. Ынчаарга ол кинону ийи чыл тырттырган болуп турар. Чазы, кызы, чайы дивейн, ийи чыл ишти аай-дедир чоруп келген мен. Кино-экспедиция дээрже эң берге ажил-дыр. Чүү деп бодаар силер, чүдүртүнүп алгаш, үнүптер, ховунуң хову-зунда элзенин черде суг бар эвес, дыка берге. Ынчангаш чүге-даа таваржыр, өгге, майгынга-даа чурттап турдус, аза бергеш, черге-даа хонуп турдус. Ховунуң хову-зунга аза бергеш, туруптурс. 2019 чылда кино делегейге үнүп келген. Эң бир дугаары Америка биле Европага үнген. Россияга кинотеатрларга көргүзөр дээрже бо берге үелерде аткаарладыпкан. Ынчалза-даа интернетте билир болгай силер, кара эңдерик "пираттар" үндүрүпкен.

— Улан-Баторга моолдар ол кинону сонуургаан бе?

— Моолдар ол кинону көргөш, тоол-чургу чугаа болган соонда, Моолга бирги көргүзүгнү авамны эдиртип алгаш барып көрүп чордум. Улус-чон дыка көвей келген. Моолда чүгле моол актерлар ойнаар дириг-чурук тырттырып турган болза, тыва актерлар Россия талазындан келген боорга сонуургаар чорду. Ол кинонуң соонда казах актерларны чалап эгелей берген. Бир дугаар орукту чүгле казахтарга эвес, тываларга база ажиткан бооп турар. Ынчангаш казахтар база сонуургап кээп турар апарган. Голливудтун актерларын чалап аар дээрже гонорары аар бооп турар, акша-хөреңги херек. Ынчалза-даа дөмей-ле база чалап эгелей бээрлер боор. "ЮБС" деп телекомпания бар. Ол болза ам эң күштүг компания. Оларның кирип турар орулгазы шыырак болган соонда, олар ону ууп четтигипкен бооп турар. Моолдун улуг күрүнези база каш акша-хөреңгини үндүрген. Эвээш дизе-ле 5 миллионну үндүрген.

— Моолга кандыг дылга ойнап турган силер?

— Моол дылды орта билбес турган мен. Ындыг-даа болза моол дылда тыва сөстөргө дөмей сөстөр бар. Моол дылды база өөренип турдум. Доктаадып турган мен. Доктаадырда 3-4 хонук бээр. Утказын кирип шигээди алгаш, сөстөри дүгжүп турар кылдыр, чамдык сөстөрни тывалап-даа турдум. Эң берге көрүштүг сценкага тывалап база турдум. Моолдап каарымга ийи вариантының бирээзин шилип ап турду. Камерага тырттырарда режиссер кижиниң версиязы турар. Актер кижиниң версиязы база турар. Монтаж үезинде шилитине бээр. Чамдыкта актер кижиниң, а бир чамдыкта режиссер кижиниң версиязы шыырак боор. Шак ол чүүлду деңнеп, хынап турар болза кончуг шын деп санаар мен. Моолдар шак ол чүүлду дыка эки сайгарып биле берген. Бо дириг-чурукту тырттырып тургаш, Станиславскийниң школазы биле Чеховтун школазын ылгаш ажилды база кылып турган бис. Чүге дээрже моолдарның хей кезии Станиславский школа-биле өөрөнгөн болуп турар. Театр талазы-биле Станиславский школа дыка шын боор. Ынчалза-даа Чеховтун школазының эң нарын чүүлү болза ишти ки сагыш-сеткил ажылы-дыр ийин. Шын ылгаар, шын аарышкылыг кылдыр экранга көргүзери дээрже-ле актер кижиниң бодунуң ажылы-дыр. Чеховтуу-биле актер кижиниң иштинге чурттаар, а Станиславскийниң-биле болза иштинге чуртта-даа, бо хамык чүвени үндүр дээр. Чеховтун болза бодун бол, өске кижини ойнава, а Станиславскийниң болза өске кижиниң мага-бодунче кир дээр. Ылгалы чүгле ол.

— Улаштыр ол кинону Америкаже, Европаже эккелген. Ол чурттар ол кинону канчаар хүлээп алганыл?

— Моолдарның культуразын сонуургаар Германиядан, Америкадан, Франциядан орус дыл билир улус долгап кээп турду. Интернет таварыштыр чугаалаштывыс. Бо кинонуң кол эки чүүлү болза бойдус-биле кижиниң харылзаазы улуг болуп турар. Ында кол утказы болза, эр кижиниң болур ужурулугул, эр кижиниң сагыш-сеткилинде кошок чүү барыл деп чүүл моолдарга чоок болуп турар. Чүге дизе моолдарның аныяктары бо үеде чаңчылын утуп, Европа талазынче кирип турар апарган. Аңаа удур кылган. Чүге дизе кино бүрүзү политиктиг, социалдыг айтырыгны көдүрер ужурулуг.

— Бо чылдарда оон ыңай каяа ойнап турдунар? Ол киноларыңар үнер бе, үнмес бе?

— Эрткен чылын Азербайджан, Туркмения, Иран талазы-биле бүгү чоннуң кино тырттырар телевиделинче чалаан. База четкен мен. Азербайджанның фестивалына киришкен мен. Улаштыр Иранче чорупкан мен. Аңаа база бир дириг-чурук тырттырып эгелээн. Кол ролюнче мени чалаан. Аңаа ойнап кирипкен мен. Чурук-ка-даа тырттырып четтикпээн. Ховунуң хову-зунче дагыл черге чоруй барган бис. 15 хонук тырттыргаш, чана берген мен. Долгажырымга кинонуң 50 хуу ажылы кылдыгын болуп турар. Ынчалза-даа коронавирус деп бачыттыг аарыг тывылган соонда бо ажил аткаар октаттыңан. Чарты тырттыртыңан, чарты тырттыртыңан. Тырттыртына бээринге бүзүрөп

артар кижини-дир мен. Ол дириг-чуруктуң соонда дораан-на Казахстанга ужуп келген мен. "Каскадеры" деп каскадерлар дугайында дириг-чурукка бодунуң ролюм Эдуард Ондарны ойнап турдум. Алма-Атаның бодунуң "Алма-Аты" деп телекомпаниязы чалаан турган. Чүге дизе сценарийни ынчаар бижип каан болган. Тыва кижини бодуну ойнаар болган мен. Дириг-чуруктуң эгезинде дыка каржы каскадер кижини коргунчуг чүүлдер үүлгедип турар. Ол ажил база турупкан, чүгле 10 хуузу кылдыңан. Бо ажилдың болдунар, болдунмазы билдинмес. Дараазында моолдар база чалаан. "Оорга артында бодап" деп кинога база тырттырган мен. Ону төндүр тырттырыпкан. Та чүге үнмейн турар? Коронавирус дээр шыгжап алган чыдар чадавас. Ынчап кээрде коронавир дээр 3 кино турупкан.

— Иран дугайында немей чугаалап көрүңерем.

— Бүгү делегейде түрк дылдыг чоннарның ажылы-дыр ийин. Түрк болгаш азербайджан чоннар 5 миллион чедип турар. Каш кижини бичии акша чыып алгаш, ажылын кылып эгелей бээрже болдунмайн барган. Иран иштинде түрк чоннарның ажылы бооп турар. Төөгүлүг кино. Иранга моолдар келген деп көргүзүп турду. Моолдарның келгеш эжелеп алган черинге тырттырган. Моолдар ында кандыг изин арттырып каанының дугайында роль берип каан. Кол утказы маңаа чүгле арабтар эвес, моолдар база чурттап турган деп төөгү болуп турар. Ол 13-14 дугаар век үези.

— Азербайджан, Иран, Туркменияга ажилдап турган-дыр силер. Ылгалы чүдөл?

— Чон бүрүзүнүң боттарының культуразы, чип турар чеми-биле ылгалып турар.

— Тывага кинону сайзырадыр болза кайы хире сайзыраар деп бодаар силер?

— Ол айтырыгны чеже-даа көдүргөн бис, чеже-даа чон ол айтырыгны салып турган. Тывага дириг-чурукту сайзырадып болур. Үези эгелей берген. Шагда-ла улус эгелээр-дир дээрже далаштырбайн турган мен. Тывага таптыг сонуургаар

аныяктар турбаан. Ам болза сонуургап турар аныяктар бар. Оларны деткиир болза эки. Чүгле ону ыяп-ла күрүнениң ажылы кылдыр кирип алгаш, иди, күрүнениң ажылы-дыр дээрштин кылдыртыр болзувусса, күш четпейн баар. Күрүне ажылы улуг бооп турар. Сонуургалдыг оолдарны чыып алгаш, өөредип аар. Чижээ, Москваже баргаш, "Мосфильмге" өөренип алырга эки ышкажыл. Ынчангаш күрүнеге төлөткеш, өөредип каар болза, ол улустуң ажылы чоруп эгелээр. Кол-ла чүүл ол. Ынчангаш ам сайзырадыр деп бодаар болза, демниг боор. Ол дээрже-ле ам бичии-даа болза акша-көпөөкти тып алгаш, кирип октап турар болза ол-ла-дыр. Ынаар ам аш-чем, кывар-чаар чүүлдер, машина техникаже, флешка, колонка чижектиг чүүлдерже үнер чарыгдалдар кирип турар. Актер кижини чер-чуртунга дириг-чурук сайзырадыр дээр болза, чүге халас ажилдап болбас деп. Өске чурттар өске черден актер чалап аар дээрже-ле акша-көпөө бар улус чалап алыр боор. Бис ам чалап шыдавас бис, акша-көпөөэвс бар эвес. Мен болза, чижээлээрже, бичии видеоклиптерже эки-багай-даа болза кирип тур ышкажыл мен. Аныяктарны деткип, шын ажилдап өөрөнгөн дээр, айтыр чүүлдерни айтып берип турар мен. Чүге дээрже шунту чүүл видеоклиптен эгелээр. Дириг-чурук ам удавас шимчеп эгелей бээр. Мен ону дыка эки билип турар мен. 2020-2022 чылдарда шыырак ажилдай берген турар бис. Шагда санап, билип олурдум. Чүге дизе сонуургап турар оолдарны социал четкилерден-даа көрүп олур мен. Мен оларны кылыр дээр дүргедетпейн турар мен. Чүге дээрже ону боттары биле бээр дөмей-ле. Социал четки дээрже-ле бүдүн делегей ышкажыл. Оон өөренип көрүп алыр. Ынчалза-даа бистиң күрүне болза Культура яамызы, Чазак-даа болза акша-көпөөктөн бергеш, оолдарны өөредип алыр болзувусса, Тывага шын профессионал ажилдап билир улусту үндүрүп ап болур бис.

(Уланчылыг.)
Виталий ПЕТРОВ
чугаалашкан.

САЯНА ЦОЙ: “КИЖИ ТӨЛҮ КАЯА-ДАА ЧОРУУР, КУШТУҢ ТӨЛҮ КАЯА-ДАА УЖАР”

Кореяда чурттап турар чаңгыс чер-чурттуувус Саяна Цойнуң солун ужуралдарын сонургадып парладывыс. Саяна тыва телевидениеге ажилдап тургаш, дөрт чыл бурунгаар “Шын” солунга интервью-зунга интернационалчы өг-бүлезиниң дугайында таныштырып чугаалаан. “Цой” деп фамилиязын, көрей оол-биле Москвага танышканын, уруг-дарыын, эртем-билиин шуптузун ынчан тайылбырлаан. Ынчан чугаалажып турувуста-ла, “Кижиге төлү каяа-даа чораай-

ла...” деп баштактанып олурган кижиге, Кореяга-даа, каяа-даа чурттап болгай-ла дээнин кончуг эки сактып олур мен.

Бо интернационалчы өг-бүле Тывага чурттап тургаш, амгы үеде Кореяже көже бергеннер. База бир эң сайзыраңгай күрүнеге бодунуң дугайында социал четки-де арнында үргүлчү бижип турар кижиге, оон үзүндүнү парладывыс, хүндүлүг номчукчу.

Тывадан Кореяже

Бис Тывадан Кореяже чазын көжүп келген бис. Чүге дизе, өг-бүлөм аайы-биле бо даштыкы чуртче чедип келген бис, өөм ээзи Владимир Цой корей оматтыг кижиге. Уругларымыс Нина биле Максим бо хоорайда өөренип, чаңчыга бердилер. Улуг уруувус Нина бергедешпээн, а оглуус Максим дылга бергедешип турган, эң баштайында бодум дузалажып турдум. Уругларымыс ам өскөн. Ачавыс чай чок ажилдап турар, ол бисти мурнай-ла Кореяга ийи-үш чыл бурунгаар-ла чедип келген.

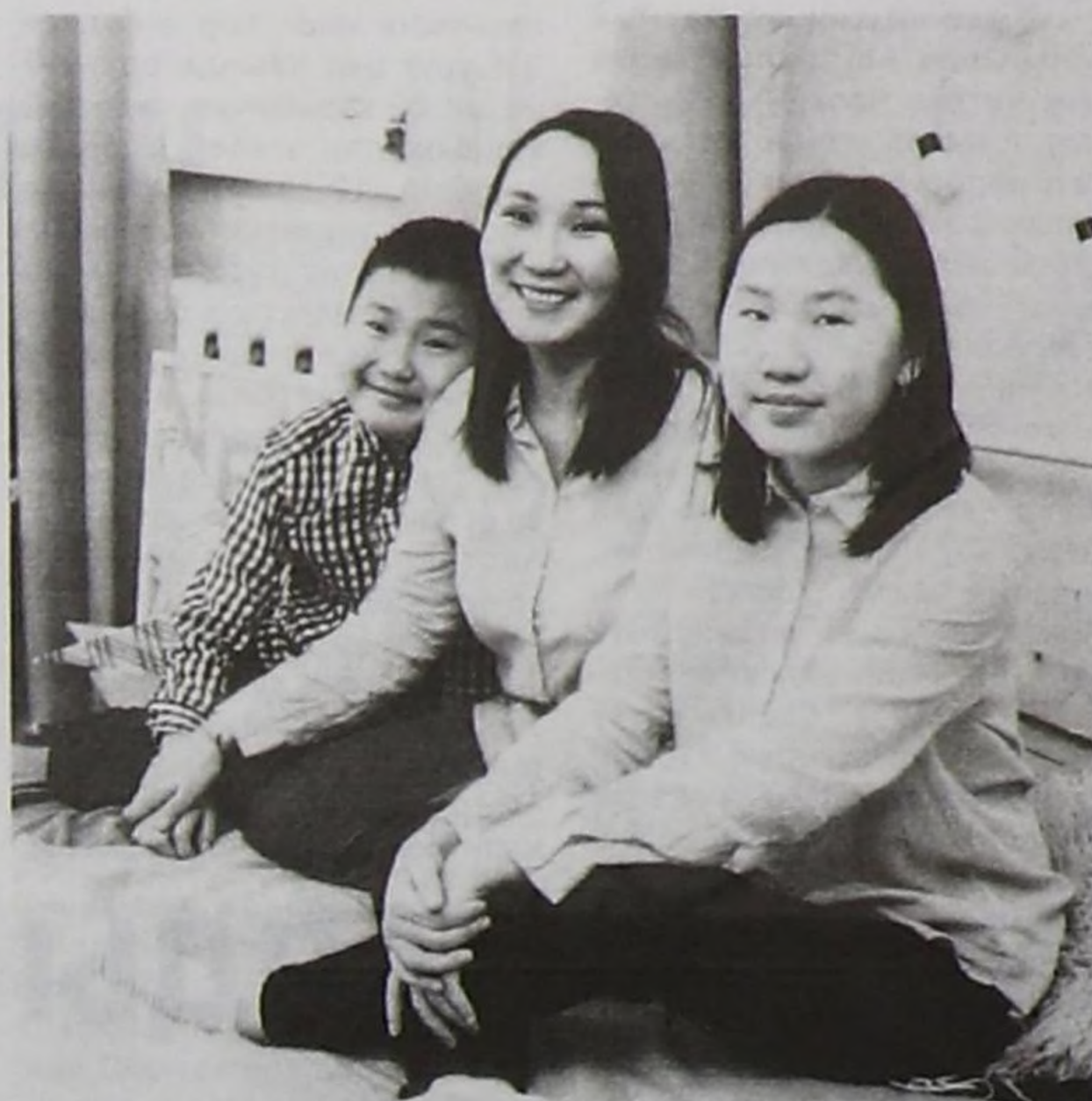
Мен бо хоорайга келгеш, хуу школада уругларга англи дыл өөредип бердим. Англи дыл талазы-биле Америк (TEFL) сертификаттыг мен. Амдызында бот-өөредилгеде чоруп турар бис, чүге дээрге, бүгү чуртта тарай берген айыылдыг аарыг дээш,

өөредилге онлайн дамчыштыр чоруп тур. Боду кызымак болгаш аңгы-аңгы дылдарны билер болза-ла, кайнаар-даа орук ажык болур, чүгле кижиниң бодундан хамааржыр. Мен чамдыкта база Россияже, төрзүн Тывамче чаныксай бээр чордум. Каяа-даа баарга эге дээрзине дөмей-ле бергедешкинер турар, ону ажып эртери чүгле бодундан хамааржыр болгай.

Чеджу ортулук

Чеджу ортулукче өөм ээзи Во-ва-биле дыштаныр дээш хенертен чорупкан бис. Ийи кижиге аай-дедир чоруурга чарыгдал улуг болур. Годжиден Пусанга чедир автобустаар, оон ыңай самолетка олурар, оон далайга чедер. Бо ортулукка чедер бээрзине туристер эвээш чорду, коронавирус дээш, даштыкы чурттардан улус-даа келбейн турар. Бир эвес аарыг халдаваан болза, туристер дыка хөй болур, ам көөрге шынап-ла, ээнзиргей, далай кыдында улус дыка эвээш болду.

Оон аңгыда, куй база бар, ынаар оочурулаан туристер-даа чок, чүгле боттарымыс турдувус. А далай кыдында эштип, дыштанган улус база эвээш, мында ийи пляж бар, кайызын-даа дыка таарымчалыг кылган. Бистер Уол-жонгри пляжка турдувус. Амданыг, чаагай аш-чем чагыдарга

өртээ аар, оон кафелер база бар, аңаа-даа чөмөннөп ап болур. Бо үеде Кореяга денди чаъстаар, хүнзедир-даа чаап туруп бээр. Чаъстыг хүннерде бистер далайга эжинмейн, куйну сонургап көрүп турган бис. Агаар бойдус каан, бүргө, чаъстыг хүннерде-даа ортулукка дыштанырга дыка онза.

Чеджу ортулуктуң демдээ — кара өңнүг даш, мен чанарым-да сонургааш, ийи бичежек даш ап алдым. Бо ортулук мээң сеткилимге дыка таарышкан, катап база дыштанып кээр сорулгалыг чанган мен, сагымда таңмаланып артып калган.

Ася ТҮЛҮШ белеткээн.
Чуруктар С.Цойнуң.

Төлевилел боттанышкында

ТАРЫМАЛ ЧЫЖЫРГАНАДАН

Эрзин кожуунуң Булуң-Бажы суурунда демин каттыштырган кезек кижилер сүмөлешкеш, чыжыргана тарып өстүрериниң төлевилелин Барнаул хоорайның эртемденнери-биле демнежип тургускаш, республиканың чазаның база Эрзин кожуун чагыргазының деткимче-биле көдээ ажил-агый угланышкынныг болбаа-зырадыкчы «Нарийн гол» (Нарын хем) деп кооперативти 2017 чылда тургускан.

— Алтай крайның эртемденнериниң дугуржулга езугаар биске кылып берген төлевилели-биле 2018 чылда тыва чазактың чарлааны «Бичии суурлар хөгжүлдөзү» деп программага киришкеш, деткимче акшалан-дырышкын алгаш, 10 муң дес тарымал чыжырганы Барнаул хоорайда сад ажылының талазы-биле Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктү харыылап турар эртем-шинчилел институтундан садып эккелгеш, суурувус чоогунда 150 гектар сугаттыг шөлдүн бир кезинде тарып олурткан бис — деп, кооперативтиң удуртукчу Очур Чигжит чугаалады. — Эрткен чылдың чазынындан эгелеп ол олурткан дөстөривисти кудуктан хоорзалар дамчыштыр аккан сугнуң дамдылары-биле суггара бердивис. Суг кудар чеди дос-

каар, суг чаштырар хөлчөк узун херексел (шланг) садып алгаш, ажыглап тур бис.

Чыжыргана дөстөрүн ийи неделя болгаш-ла эки суггарар, дыңзыг чаъстаптар болза, үш неделя болгаш, суггарар.

Дугурушканымыс аайы-биле Барнаулдун эртем-шинчилел институтунун ажилдакчылары кезек болгаш-ла бистиңге кээп, кооперативтиң ажилчыннары тарымал чыжырганы канчаар ажаап, өстүрериниң технологиязын канчаар сагып турарын хынап көрүп, арга-сүмелерни берип турар. Ол ышкаш Балгазында көдээ ажил-агый техникумунун сургуулдары башкылары-биле кады келгеш, практика эрттирип, биске дузалажып турар. Ук төлевилелди чогуу-на бо өөредилге чериниң дузасы-биле үстүндө айтканымыс программаже кирип эрттиргеш, үнүш өстүреринге херек дериг-хекселдерни саткан бис — деп, Очур Эрес-оолович чугаалап турду. Эртемденнерниң кылып берген төлевилелинге даянган, келир 10 чылдарның дургузунда ол 150 гектар шөлдү тарымал чыжыргана-биле долдурар сорулганы салган бис. Бо чылын база 10 муң дөстү Алтайдан эккеп тарыыры көрдүнгөн турган. Оларны барып алыр дээрзине, бо неперзэн аарыг уржуундан чарлаттыг кантин шалтыктай берди.

Ажык дээр адаанда хостуг өзүп турар каттарны суурун мал-

маганындан камгалаар дээш, девискээрни долгандыр кажаалап каан.

— Барыин Моолдун кожавыста чыдар Убсанур аймаанда хөй чыжыргана өстүрүп турар плантациялар барын билер силер. Бис оларга барып, дуржулганын өөренип чордувус. Ол ажилда кижиге бергедээр хире нарын чүве чок дээрзин билдирис. Ол ышкаш Кызыл кожуунда Черби суурда каттар өстүрүп турар садтың ажилчыннарының дуржулганын база өөренип көрдүвүс. Үлөгерлеп ап болгу дег эки чүүлдер ында база бар чорду — деп, кооперативтиң удуртукчузу чугаалады.

Бистиң Тывада хемнер кыдыгында черлик чыжыргана хөйү-биле өзүп турар. Ынчалза-даа ону ажаап алыры хөлчөк шүүттүг: катты чыып, кактап алырда, дыңзыг соок дүжөрүн манаар. Тарып өстүргөн чыжырганының кадын чылыг үеде чыып алыр, оон бир эки талазы ол.

“Нарийн гол” кооперативтиң ажилчыннары кышкы үеде черлик дөстөрдөн кактап ажааган, арыглан каттарны чондан хүлээп алгаш, болбаа-зырадып, оон шай, сироп, чигирлиг ханды, варенье дээш өске-даа амданыг хемнерни кылып, садыгларга, ба-заарларга эккеп, садып турарлар.

Эрзинчилерниң моон-даа соңгаар кылыр деп планнап турар чүүлдери хөй. Кооператив кежигүннериниң сонургалын

оттуруп, акша-мөңгүн ажилдап алыр арганы оларга бээр-биле кижиге бүрүзүңге бичежек шөлдү аңгылап берип турар. Аңаа бир өг-бүлө-ле 2500 чедир дөстөрнү олурткаш, чай дургузунда ажаап, өстүргөш, күзүн чыгган кадын олар кооперативке дужаап, өртөккө чедирип алыр. Бо берге үеде чонунуң амыдыралын ынчаар деткириниң бир эки аргазын Нарын хемниң девискээринде тургустунган көдээ ажил-агый кооперативиниң ажилдакчылары мынчаар бодап, чогаадып алганнар. Чыжыргана деп үнүштүн бүрүлери онзагай хоолулуг, витаминниг, малга дыка ажыктыг дээрзин өөренип көргөш, шээр мал азырап турар, малчыннарга, ылаңгыя мал оолдаашкынының

үезинде, берип турар кылдыр чыырын база бодап турарлар. Бо чылын шала чедимче чок болган чүүл — чыжыргана өзүмнерин күштүг долу каккаш, кооперативти когаралга таварыштырган. Оон уржуун ажып эртип, каттың дүжүдүн бар-ла аргалар-биле камгалап, чыып алыры — ында ажилдап турарларның кол-ла сорулгазы.

«Нарийн голдун» чайгы үеде ажилдап турар кежигүннери бо чылдан ногаалар (капуста, помидор, огурец, свёкла) база тарып эгелзэн. Оларга аңгылаан шөл улуг эвес-даа болза, өзүлдөзү эки болуп турар.

Хенче-Кара МОНГУШ,
авторнуң тырттырган чуруу.

Австралия. Косцюшко даа, 2228 м.

(Уланчызы. Эгези №66
(19405) ("Шында").

«Тывалардан эң баштай талыгырда Австралия дипче кым четкен чоор?» дээн айтырыг ынаар углаар бетинде, каш айлар бурунгаар тыптып келди. 1950 чылдарның ийги чартында Владимир Оскалоолдун тыва цирк бөлүү Совет Эвилелиниң цирк составына ол мурнуу полушариезде күрүнеге четкени ылап чүве. Олар Австралия диптиң хей хоорайларына, тываларның херип каан демир кырларда аваангырын, адааның чиигин, коргуш чогуң диңмиттиг адыш часкаашкынары-биле бараалгатканнар.

Москвада «7 бедик» клуву бисти ынаар аткарып турган, ында ажилдакчыларның чугаазы болза: «Австралия күрүнезинче кирери эң нарын» дидилер. Шынап-ла, ол дип-күрүнеже чедери Америка баарындан ушчок берге болду. Салаалар изи баспас-даа болза, анкетада долдурар айтырыглар ол хей. Ооң кадында, Австралия байларны, ядыларны, дайыннарга киришкен улусту, ОБЯ ажилдакчыларын чурттуңче кирибес. Күрүне ажилдакчылары, судьяларның виза алыры улуг шатараазынын. Аш-чем аймаа, ыяш кылыглар, довурак-доозун база кирибес. Шериг эрттирген эрлер кандыг-даа дайын-байлаага киришпээнивис улуг аас-кежик болду, оон башка Австралияны кинодан, теле-визордан, телефонда уютустан көрүп артып каар турган бис. Арткан шатараазынарны ажып эрткеш, визаны холга алгаш, оран дүвүнде Австралия диптиң эң бедик даа – Косцюшко чедер дээш 2011 чылдың февраль 19-та, база-ла Москвадан А-340-300 аэробус-биле ужуп үнүптүвүс. Авиамаршрудувус Гонконгга хонгаш, Сидней чедер.

Гонконг дугайында дыңнаваан аныктарывыс чок турган боор. Бо дээрге делегейде сураглыг ушу, кунг-фу хааннары Брюс Ли, Джеки Чанның төрөөн чери болгай. Великобритания Гонконг ортулуктарын 99 чыл иштинде арендага алган турган болгаш 1997 чылда Кыдатка дедир эгидип берген. Ынчалза-даа ол автономнуг апарган болгаш экономика талазы-биле Кыдаттан шоолуг хамаарышпас, боду гонконг долларлыг, делегейде эң бай, сайзыралдыг девискээрлериниң бирээзи.

Бис кышкы Россиядан ушкаш, 30 градус изиг Австралияда Сиднейге хүн-дүн иштинде чедип келдивис. Орай кезээ келгеш, бисти уткуп алган кижиниң машиназынга 50-70 каът небоскребтар аразына чоруп ора, бо оранның таваар, маажымы, хостуу ала-чайгаар эскертинер берди. Эртеден эгелеп Сидней хоорайга экскурсиявыс эгелээ. Россияның чурттакчызы чораан Юлия чиик машиналыг, тайылбырны кылып чор.

Австралийлер бодунуң чурт-тун «Аас-кежиктиң чурту», азы «Кижиниң күзелдери албан бүдөр оран» деп адаар улус-тур. Австралияда 22 миллион чурттакчылардан ажил чок кижилер

кончуг эвээш. Күрүне бодунуң чонунга социал камгалалды бедик деңгелде тудуп турар. Ажил чок кижиниң бир айда алыр пособиеси 2000 доллар (амгы россияжи 140 000 рубль). Бажың чок кижиге бажың бээр, чүгле хөлезинин ол пособиен тыртып аар. Австралийлер хей ажы-төлге ынак, бир өг-бүлөде 3-4 уруг бар. Мында ортумак назын 80 хар. Бичии чаштар 5 харлыындан эгелеп школага өөренир, 12 классты доозар. Институт, университет кирерде шылгалдалар турбас, школа дооскан демдектери-биле кире бээр. Дээди өөредилге черлери төлөвирлиг-даа болза, чээли-биле доозуп аар. Сөөлүнде ажилдай бергеш, 5-10 чыл иштинде ол өрөнчү чайлыг төлөптер сен. Австралияның экономиказы кончуг бедик чадада: алдын, уран, хөмүр-даш, алмаз, газ, нефть тывыжы, каң эзилдирери, энергетика, далай, автомобиль транспорту дээш. Ынчалза-даа Австралияның делегейде алдаржаан ажил адыры – мал ажылы,

чип кааптарга, ол хос мургу анаар. Үндезин чурттакчылар — австралий бушменнер ол диджиредуга аялгалар үрер улус-тур, ол аялгалар хөөмейге, каргыраага дыка дөмей.

Австралияны «Ногаан дип» деп база адаар, мында мөңгө чай боорга ындыг. Ногаан дипте спорт кончуг сайзыраңгай. Ынчангаш 1956 чылда Мель-

АЛДЫ ДИПТИ ЭРГИЙ КЕЗИП

меринос хойлар. Оларның саны 120 миллион. «Ол сураглыг хойларны боттарыңар көре бээр силер» деп гид Юлия бүзүретти. Австралия дипти далай эжиндирикчизи, капитан Джеймс Кук ажиткаш, 1770 чылда Сиднейниң таваан салган чүве-дир. Англиядан хоругдаттырганнарны бээр шөлүп эгелээ. Капитан Кукту чоокта ортулуктарның кижичирилери туткаш, хайындырып чипкенин төөгүдөн билер бис. Австралияда 200 ажыг язы-сөөк чоннар кончуг эңнайралдыг чурттап турарлар, оон ужурундан Австралияның ыдык ыры – гиминиң ады «Бурунгаар, кайгамчыктыг Австралия!»

Ол хүн бис Порт Джексон мугулдурунга Сиднейниң алдарлыг опера театрының чаны-биле теплоходка эжиндирдивис-даа, аквариумга турамык мөгелер дег эктин чайгаар, бистерже карактарын далчыратыр көөр 4-5 метр акулаларның адаанга чоруп-даа турдувус, 300 м бедик Сидней телебашнязынга кезээки австрали чөмчү чоогладывыс-даа.

Улуг эвес, хей каът зоопаркка Тывага дорт хамаарылгалыг мындыг ужуражылгалар болду де. Иштинде инчеектиг амытан — кенгуруну сонугуруп көрүп тур бис. Таблицада мынча деп англилеп бижип каан болду: «Kongaroo». «О, алдарлыг хөөмейживис Конгар-оолдун эң чоок төрөлдери Австралияда турганы чул!» деп, амырап ажыдышкын кылдывыс. Чадалап өрү үнүп турувуста, бир-ле черде хөөмей дыңналып турар мындыг. Бистин сыгыт-хөөмейживис бүдүн делегейде алдаржаан болганда, та «Хүн-Хүртү», та «Алаш», та «Чиргилчин» ансамбльдериниң аялгаларын биждип алган салып турарлары ол-дур аа деп бодап. Бир ээр черде азыгда көөрүмге, билек хире чоон-даа, оон чинге-даа хос унуг ыяштар турлар. Ам-на сактып келдим, бо дээрге «диджиреду» ышкажыл! Австралийлерниң үрер хөгжүм херексели. Эвкалипт деп ыяштың будуктарының иштин термиттер деп кымыскактар

брунга, 2000 чылда Сиднейге чайгы Олимпий оюннары болган. Кудумчуда-даа, Оожум океан эринде-даа футболкалыг, шортулуг маңнаан кижилерниң хөйүн. Кудумчуда коляскада өпөязын идип алгаш маңнап чоруур анык иени шуут магададывыс.

Австралияның үндезин чурттакчылары «австралоид» деп тускай расаны тургузуп турар. Оларны кижичи африканнар-биле салчап шыдавас: кежи кара-даа болза, танактары улуг, эриннери кылын, бажының дүгү дыдыраш, узун. Олар кымда-даа чок «Бумеранг» деп мерге чогаадып кааннар. Ол бумеранг-биле аңчы, кушту соп алыр. Бир эвес чазыптар болза, ол элдептиг, хүртү ышкаш тырыккылаңып чоруур мерге дедир ужуп кээрге, ону тудуп аар. Чер кырында кижиниң эң ырадыр октаар чүвези — бумеранг, 225 метр чедир ужуга бээр. Бис үндезин австралийлерни көрбедивис. Оларга күрүне бүгү талазы-биле халас хандырылганы, хостуг чуртталганы берген. Ынчалза-даа бойдуска чаяттыңан австралийлер ол халас кежиктен ойталааш, элезинниг черлерде, джунглилерде муң-муң чылдар бурунгаар дег, мага-боду чанагаш, боттарының чүдүлгезин салбайн, курт-кымыскай, оът-дазылы-биле амыдырап чоруурлардыр. Үндезин австралийлерниң саны 400 ажыг муң кижичи.

Бис база-ла өөрөнгөн чаңывыс-биле, кымга-даа үдетпейн, орук баштаптайн боттарывыс демир-орук-биле чорутувус. Орук ара Австралияның найысылалы Канберра хоорайны таварааш, автобуска олурутувус. Сиднейден үнгеш үр болбаснывыста ногаан хову, шөлдер эгелээ. Австрали хойларны ам-на көрүп эгеледывис. Карактарывыс вагон соңгазындан ыравайн тур. Ылап-ла меринос породаның болду. Олар чинге сывырындак-биле кылган кажаада одарлап чоруурлар. Кадарчы-даа көзүлбес. Бир одарда 300-400 баш хире хойлар бар чорду. Долгандыр шынаада,

бедигээштерде оът-сиген чаастыг чайда дег улуг, тракторлар сиген кескен, бөлгөн турлар. Австралия хой ээди-биле бүдүн делегейни хандырып турар болгай, Россия база моон садып ап турар. Оруктуң өске талазында кодан инектер көстүп келдилер. Фермерлер бир одарда инектерин 100 баштан көвүдетпес чорду. Ол инектер чаңгыс чүзүннүг

да Саян даглары дег. Бо дагның кырынче үне бергеш көөрге, долгандыр делгемнерни көөрге езулуг Тыва чурту. Дүдүскекти көөрге даглар каът-каът, адаанда ногаан шаттар, ховулар. Чүгле ак өглер чедишпес. «... хостуг болгаш төрөөн черим ховулары чиргилчинниг...» дээн сөстөр чайгаар ырлаттына бээр. Сорулгавыс чедип алдынганда, Тываның тугун киискиткеш, адыш ишти довураан арттырып кагдывыс. Дедир бадып олурувуста даштар аразында хойлар-ла эдип турар мындыг. Топтап көөрүвүске, хойлар-даа көзүлбес. Бо оранның кускуннары хойлар өттүнүп эдип өөрөнип алган бооп тур ийин. Кезээ одардан хой кээп турда кандыг ийик, анай-хураган чиилээн турар, болар база мындыг.

Австралияга өске черден эккелген дириг амытаннар хай-халапты таварыштырып турар чүве-дир. Англичаннар 18 векте бо дипти эжелер чурттап эгелээш, 16 тоолай эккелгеннер. Мында оът-сиген четчир болганындан ол тоолайлар 600 миллион апар-

дивес силер бе: бир болза шилги-ала, чок болза ак, азы чүгле кара. Холушак чүзүннүг инектер көзүлбес. Болар дээрге, эът-кир уксааның инектери болгай, оларның саны 23, 5 миллион.

Австралияга кажан-даа азырал амытаннар турбаан чүведир. А 18-ки вектиң төңүзүнде Африканың эң адаанда мугулдурдан олар хей эвес испан мериностар эккелгеннер. Удаваанда Англияның бодундан база мериностар эккелгеш, хайнактарга, «австралий меринос» деп чаа порода үндүрүп алганнары бо-дур, ам 120 миллион баш апарган. Хой кыргыч талазы-биле чемпионат доктаамал эртип турар. Чемпионнар бир хойну 50 хире секунда иштинде тазарты кыргыч октаптарлардыр.

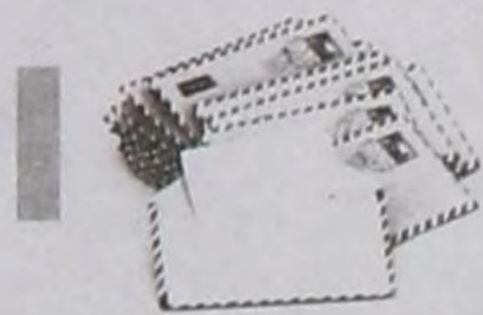
Поезд-биле чорааш, оон автобуска олурупкаш, эң сөөлүнде таксиге олурутувус. Бо оранның Тывага дөмей деп чүвезин магадап ханмадывыс. Улуг-Хем шынаазы, Таңды ховулары сагышка кирер. Бир черге кээри-виске, Балгазынның хадылары-даа турлар. Кенгуруларның сонугурак деп чүвези, тевелер-ле, орук кыдыында кижини үзе кайгааш туруптарлар. Ам тевелер дугайында.

Австралияның далайлар, океаны кыдыында ногаан ыяшдаштыг дээрден башка, оон девискээриниң хей кезии элезин, карак четпес элезинниг ховулар. Чурттуң бир талазындан өске талазынче чедирерде Афганистандан тевелер эккелген. Ол тевелер караваннар бооп чүэк дажып турганнар. А кажан элезиннерни кежилдир чазаглыг оруктарыны кылыптарга, тевелер ажык чок болу берген. Ам 1 млн тевелер черликсий берген боттары оъттап чоргулаардыр.

Австралияның эң бедик даа Косцюшкоже чедерде, 6,5 км кокпа демир өргөннер кырында решетка болду. Кижичер баспас, решетка адаанда дамырак суглар агып, чечек-сиген үнүп турар. Косцюшко шыпшы бедик-даа эвес, чүгле 2228 м. Ол дээрге, Абакан — Кызыл аразын-

гаш, ыяш-даш, одар-белчиир арттырбастай берген. Оларның-биле «бактериологтуг дайын» чарлаттыңан. Вирус ажыглап тургаш оларның 80 хуузун чок кылып алганнардыр. Бо оранда чигир троснигин доос-каралар чип туруп бээрге, Аргентинадан «ага» деп пагалар эккээрге, олар көвүдээш, хову-шөлдерге, бажыңнар иштинче шилчип эгелээнер-дир. Оларның-биле база дайын үндүрген. Динго деп черлик кызыл ыттар бөрүдөн дора мал-маган, дириг амытаннар кырып туруп бээрге, олар-биле база демисешкен. Чайгаар бүткен бойдус, чайгаар тывылган дириг амытаннар-биле өскерлишкиннер кылырга, мындыг хай-халап болу бээр чүве-дир.

Бис бо аян-чорукка чорааш каяа-даа шагдаалар — полицейжилер көрбедивис. Садыгларга, кафелерге, вокзалдарга — кандыг-даа хей кижилиг черлерге, бисте дег кара, көк хелтиг, таңнылдар, полицейлер шуут чок. Ужурашканывыс хей язы-сөөк кижилерниң чугаа-соодунуң, арын-шырайының эптиг найыралды аажок. Кижичи бодун кончуг хостуг, чоргаар алдынардыр. Чоннуң амыдыралы бедик деңгелде болганындан Австралияже өске күрүнелерден ажилдаксаан, чурттаксаан кижичи хей болуп турар чүве ышкажыл. Талыгырда мурнуу полушариезде Австралиядан ужуп үнүп тура, мындыг түңнелге келдивис. Бирээде, бо Ногаан дип «бойдузу-биле Тыва-дыр оң» деп. Ийиде, бо дип-күрүнеде оон эрге-чагыргазы бүгү күжүн чонунуң амыдыралын экижидер дээш угландырган-дыр. Мында езу-чурум, амыдырал бистерниң 30 ажыг чыл бурунгаар чурттап турганывыс совет үеде дег «Бүгү чүвени — кижиге, кижиниң чаагай чоруунга!» дээн кыйгы амыдыралда боттанып турарын херек кырында көрдүвүс. Австралияның ыдык ыры «Бурунгаар, кайгамчыктыг Австралия!» дээни кончуг шын-дыр эвеспе! Маадыр-оол ХОВАЛЫГ, Улустуң чогаалчызы.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Номчукчунуң бодагы

ТЫВА ХҮРЕШ

Тываның улустуң чогаалчызы Маадыр-оол Ховалыгның 48 дугаарлыг «Шын» солунга үнген «Хайнак хүреш» деп материалын номчааш, деткип бижидим. Шаанда мөгелер чүгле чайгы үеде оваа, буга-бажы, куда-дой болган черлерге хүрежи чораан болгай. ТАР болгаш Совет Чазак үезинде «Наадым», май 1,9-та маёв-каларда хүрежи тургулаан. Ам суурлар бүрүзүнде болгаш республика төвүнде хей спорт залдар бар апарганы-биле, кыш, чай чок хүрежи болу берген. Оң түңнелинде мөгелерниң күш-дамыр белеткели көзүлдүр экижээн.

Мөгелер чурту Сүт-Хөлдүң мөгелериниң эгелээшкини-биле тыва хүрешти ай санында кожуннар ээлчег ёзу-гаар эрттирип турар апарган соонда мөгелерниң дуржул-газы улам улгаткан. База бир мөгелерге хей-аът кирип, идиг болган чүве хүрештиң шаңналдарының улгатканында боор. Шаанда мөгелерниң шаңналдары эки-ле дизе хол шагы боор чүве болгай. Бистиң мөгелеривистиң тыва хүрештиң аргаларын ажыглап тургаш, делегей чергелиг өске чоннарның хүрештеринге чайынналчак

чедишкиннеринге канчап өөрүвес боор. Оларга 2018 чылда Кыргыз Республиканың төвү Бишкек хоорайга болган төп Азия чурттарының көшкүн чоннарының национал хүрежинге Начын мөге Айдың Монгуш шүүлгеш, хамык улусту кайгаткан. 2019 чылда мурнуу Кореяга чоннуң национал хүрежинге база Айдың Монгуш ийиги черге төлөптиин көргүскен. Чаан мөге Эрес Кара-Сал 8-ке келгеш, кемдээш-кин албаан болза, та чүү боор турган. Ол хүреш бо чылын Испанияга болур. Испанияга Чаан мөгелер Эрес Кара-Сал, Сайын-Белек Түлүш, Айдың Монгушту чалааны дээрге хүндүткел-дир. База бир улуг чедишкин дээрге шупту мөгелер содак-шудактыг, кадыг идиктерлиг, бөрттерлиг хүрежи турар апарганы чараш. Шаанда мөгелер кадыг идик байтык сапогтуг, содак-шудактыг мөгелер кончуг эвээш боор чүве. Ынчан колдуу кедип чораан чүвүрүн даап алгаш, кажыктааштыг хүрежи боор чүве. Мен база 64-түн чирин дуглап, ынчаар хүрежи чордум.

Ам чогаалчының бижээн материалына хамаарыштыр бодум бодалдарымны илердирин оралдажып көрейин. Тыва хүрешти тоолдарда «Бир айның үжен хонуу, ийи айның алдан хонууда», кыштың хыраазында, чайның изинде

хүрежи чораан деп бижээн болгай. Оон алгаш көөрге, тыва хүреш үр хүрежи дизе частырыг чок. Кандыг-даа хүрешти девигден эгелээр. Шаанда девигже кончуг улуг кичээнге салып турган. Сүт-Хөлдүң «Арзылаң» мөгези Дарыжык Донгактың девигин Тока дарга катап-катап дилеп девидер турган дээр. Ол үеде мөгелерниң девии аңгы-аңгы, канчаар-даа девип чоруур мөгелер бар. Буттарының эжектери ужазынга дээп чоруур кылдыр девиир мөгелер бар боор. Ам бистиң мөгелеривистиң девии чаңгыс хепке кудуп каан ышкаш девип турар апарган. Хайнаанда-даа, чүзүнде-даа билдинмес. Девип үнерде дөңмектерин часкагылааш, холдарын өрү көдүрүп алгаш, өгбеш-өгбеш кылдыр халып чоруй доозар...

1964 чылда Кызылга моолдар келгеш, хүрешкен соонда ынчап барган хире чүве бо. Моолдарның девии уткалыг-ла болгай, олар кажан доозарда дээскинип турар-дыр. Бистиң мөгелеривис моолдарны өттүнер дээш, чингине тыва девиглерни утуп турар.

Сураглыг Арзылаң мөге Сүүр-оол Ондар девиг дээр-ге ханы уткалыг, психологтуг белеткел-дир дээр киж. Девип үнерде дөңмектерни часкаары дээр-ге зыт-кешти оттурары ол-дур, девип бар чыда хей-аъдын

көдүрүп, бодун белеткээри ол-дур дээр киж. Ынчангаш девиг уткалыг ышкашыл. Ам бичии чаш мөгелерниң девиин көрүп оарга, улуг акыларының девиин кара олчаан өттүнүп девип турары хомуданчыг. Хоочун мөге Кызыл-оол Монгуштуң «Тыва девиглер» деп номун школа-ларга хүреш бөлгүмнеринге өөретсе кандыгыл? Амды-зында бичии мөгелерге үлөгер болур кылдыр.

Чараш хүрештиг мөгелерге Чаш-Уруг Күжүгет, Дадоо Куулар, Василий Базыр-Тараа, Ашак-оол Ховалыг олар хамааржыр. Амгы үениң аныяк мөгелери Экер Кыргыс, Артур Шагжы, Алдын-Сай Одай, Кежик Ооржак оларның хүрежин көөрге солун-на. Амгы үениң мөгелери тыва аргалар долгай-дегээ, катый кагары, күдүктээри болгаш тевер аргаларны шаандакы мөгелер ышкаш, шоолуг ажыглап турар. Тевер арганы ажыглаар мөгелер шуут чок деп болур. Оң чылдагааны 10 минута иштинде хүрешкеш, дөрт хончуге киригени деп чогаалчының бижип турары шын боор. Улуг шыырак, аар килдиг мөгелерниң дөрт хончу манап, дезип кылаштап турары чараш эвес. Бир эвес дөрт хончу деп арга чок турган болза, мөгелерниң арга кылыры көвүдээр боор ужурлуг. Мээң ачам оваа, буга бажы дагаан

черлерге хүрежи чораан мен дээр киж. Ол шаанда дөрт хончу деп арга колдуу турбаан дээр. Мөгелер дүрген, хей аргалар билер болгаш, дораан октажыптар боор чүве дээр. Он минута иштинде хүрежирин орус хүрештен хайнактаан хевирлиг. Тыва хүрешке хей үе иштинде хүрежи чораан деп чүве тыва тоолдарда бар ышкашыл.

Хүрешти каастаар кижилер мөге салыкчылары болур. Шаанда мөге салыкчылары Максим Мунзук дээн ышкаш артистер боор турган. Олар чечен-мерген сөстери-биле мөгелерни мактап-алгап, чонну хөгледип турганнар. Амгы мөге салыкчылары чаңгыс черде дуй туруп алган ыт чок тургулаарлар. Эртем техника сайзыраанда, мөге салыкчыларына бичии микрофоннардан берип кагаз кандыгыл, ТКУ-нуң педагогика эртемнериниң кандидады башкы Сергей Ооржак мөге салыкчыларын өөредип, дипломнар берип турган киж болгай. Ам база улаштыр өөретсе? Чингине тыва хүрешти ол хевиринге арттырар болза, эки боор. Моон мурнунда хүреш дугайында материалдарны бижип турган киж мен. Тоомчага албас боор чораан. Ам кичээнге алып ирги бе дээш, бижидим.

Чамьян ОНДАР,
ТР-ниң күш-культураның
болгаш спорттун тергигини.
Ак-Довурак хоорай.

ӨГБЕЛЕРНИҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Чаяалгавыс шак-ла ындыг! Чуртталгада мөңге чүве чок болгай. Кырыыр, чөнүүр, кызыл-дустаар дээш-ле. Бо үеде аныяктарывыс көвүдээн, оларны бистиң үевис-биле деңнеп, көрүп чурттап чор бис. Ажы-төлүвүстү эки кижизидип өстүрүп каарывыска – өөрүшкүвүс, а бакка кижизидип аарывыска халалыг-ла, карак чажы дээр дыка-ла шын аа.

Ыраккы Каа-Хемде пилорамагы аныяк оглуус бар. Алыс чурту ак-көк Сүт-Хөл. Ады-сывы Алексей Ховалыг оглу. Ада-иезиниң кыстар аразына өстүрүп каан чаңгыс оглу. Чурттап турар девискээринде инвалид, хей ажы-төлдүг, улуг назылыг улуска биске одаар ыяшты халаска эккей бээр. Оглувустуң деткип, дузалап турары 5-6 өреге бар. Эки кижизиттинген төл шак-ла ындыг – кырганнар бисти өөртүп, амырадып чор. Чазын ногаа-чимис тарыры-выска дыка улуг дузалыг,

чалдарга урар кара хөрзүн, өдекти, хирээндени шоодай-ларга эккей бээр. Богувусту аштап-бөлгөш, шоодайлап каарывыска, улуг машина-зы-биле төп бээр. Дузалап турар хоочуннарының байдалын, ыяш-дажын, бар-чогун айтырып халдып кээр. Чазын оглувустуң ачызында картошкавыс, ногаа аймаан шуптузун тарып алды-выс. Чаашкынныг чай-дыр, чаагай-ла өзүп тур. Биске ачы-дузалыг оглувустуң машиназын пат-ла таныыр бис. Аныяк кижидир, ак сеткилдиг, дузааргак. Чаңгыс чурттаар чуртталгазын чараш кылдыр чурттап чоруур оглу-вуска чоннуң ынак солуну «Шын» солун дамчыштыр четтиргенивисти илереттис! Оглувус өг-бүлелиг, 3 ажы-төлдүг, кады чурттаан эжи башкы эртемниг. Кырганнарны өөртүргө, оларның буяны чедер – кырыгыжеге чурттаар, хей ажы-төлдүг болур дээш-ле.

Алексейден үлөгерден ап көрүңерем.

Хоочуннар: Ч. МОНГУШ, К.А. ООРЖАК, М.М. ОНДАР, О.Ш. КУУЛАР.

ЧҮС ХОНУК

Ийиги кварталдың 3 айы (апрель 1-ден июль 1-ге чедир) доозулган. А думчутан эгелээш, ижин-шөйүндүге чедир тус-тузунда иммунитет бар деп, Тывада барык хей киж билген. Чүс хонуктун түңнелдеринге доктаалыңар.

Бурунгаар депшилгелиг эртем ёзугаар, кижиде тургустунган байдалдар дараазында салгалдарга дамчып болур. Өй-шаанда эде-хере тырттынары – хүннүң чугула айтыры.

А чарыгдан 59 минералдар, 16 витаминнер, 12 аминокислоталар кирген белоктарны, оон 3 үстерге кислоталар, а шупту 90 бүдүмелдерни ботка тургузары чугула. Кымга-даа биокальций, биоцинк, магний, медь, селен, ванадий, С витамин, А витамин, В витамин, суук омега — 3 дээш оон-даа өске бүдүмелдер магадылал — үүрмек чемиш-тир. А олар мага-ботка «фундамент» дизе, частырыг чок.

Бо хүнде вакциналыг (камгалал системазы -

иммунитетке) бирги ээлчег, Бурденко аттыг госпитальда чыттырган шериг төлээлеринге эки эрткен. Бо удаа ол Москвада - Гамалеи аттыг төптүн патронажы-дыр.

Ийиги ээлчегде чоннуң каш төлээлери - Сеченов университетинде бактааттыг. Тус-тузунда вакциналар дараалаштыр ийи компонентилиг.

Дараазында төптен эмчи бригадалары - Забайкальеден Хабаровскиде база чонга дузаны чедирип барган. А бо хүн олар Тывада келген.

Оон аңгыда, чуртта кичээнге «ДНК» - болгаш «РНК»-вакциналарче угландырган. Ам Москвада Гамалеи төвүнүң удуртукчузу А.Гинцбург - Сибирьде «Векторга» болгаш Санкт-Петербург хоорайда биология-биле медицина угланышкынныг төпке четтиргенин илереткен.

Урана КАВАЙ-ООЛ,
биология эртемнериниң доктору.

Тыва бижиктиң тургустунганындан бээр 90 чылынга

Тыва черге тыва дылдыг тыва төл бооп, Тыттып келген кежиим улуун, чоргааранчыын. Бурун дүптен өндүр чаагай төөгүлүг Бурул чоннуң төлү-дүр мен, өөрүнчүүн.

Ынак, дөлем тыва черим таңдылары - Ынаныжым, онза бедик сүлдө-сүзүүм. Көк-көк даглар чазык арны, аян-шоору - Хөңнүм иштээн хөрлүг ырым, байлакшылым.

Ыдык, чараш тыва дылым — эртинем-дир, Ырак, узак чоруктарга чалгыным-дыр. Сагыжымны чылдып чоруур кара чаңгыс Сагызыным, чайыр оттуг чырыткым-дыр.

Чүс-чүс чылдан өгбелерим уя-одаа, Чүрээм болган, уран тоолзуг тыва чурттуг, Оккур мерген, оя сөглээр тыва дылдыг Оюн оя чурттап чоруур тыва төл мен.

Сайлыкмаа КОМБУ,
чогаалчы.

12+

Уважаемые жители

Кызыла и

Республики Тыва

Магазин ВИЛАДА

открыт и работает

в обычном режиме

с 9:00 до 19:00

Инстаграм: @tc.vilada

Телефон: 8-923-265-22-55

ИП Сулейманов Илгам Ханжор-оглы ОГРН 318171900000079

ТЫВА МЕДИАГРУПП

подпишись на все издания
по выгодной цене

ШЫН

Гванык
НЬЯКТАРЫ

Башкы

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

Сандыкчы

1200 руб.
1670 руб.ГАОУ РТ "ИД "Тыва-медиагрупп",
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309. Тел. 8(39422)2-18-10

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун» сообщает о возможности предоставления земельного участка в аренду из земель населенных пунктов, расположенного по адресу:

1. Российская Федерация, Республика Тыва, Кызылский район, сельское поселение сумона Усть-Элегесткий, с. Усть-Элегест, ул. Заводская, д. 29, с кадастровым номером 17:05:0401009:277, с площадью 659 кв. м., с разрешенным использованием - для индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течении тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения (дата окончания приема заявлений - последний день указанного срока), необходимо подать письменное заявление по адресу: РФ, Республика Тыва, пгт. Каа-Хем, ул. Таежная д. 20.

И.о. председателя администрации М.Р.
"Кызылский кожуун" С.М. Лаптев.

РЕШЕНИЕ

от 24 июня 2020 года № 1/14-33
с. Чаа-Холь

О назначении дополнительных выборов депутатов Хурала представителей сельского поселения сумон «Чаа-Хольский» Чаа-Хольского кожууна пятого созыва по одномандатным избирательным округам №5 «Ленинский» и №8 «40 лет Советской Тувы».

В соответствии со статьей 10 Федерального закона «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», руководствуясь статьей 58 Закона Республики Тыва «О выборах депутатов представительного органа муниципального образования, выборного

должностного лица местного самоуправления в Республике Тыва» территориальная избирательная комиссия Чаа-Хольского кожууна решила:

1. Назначить на 13 сентября 2020 года дополнительные выборы депутатов Хурала представителей сельского поселения сумон Чаа-Хольский Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва пятого созыва по одномандатным избирательным округам №5 «Ленинский» и №8 «40 лет Советской Тувы».

2. Опубликовать настоящее решение в газете «Тувинская правда».

Председатель ТИК Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва А.Т. Манчалмаа. Секретарь ТИК Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва И.В. Хорлуштай.

СТИРКА КОВРОВ
СПЕЦСУШКА

С ДОСТАВКОЙ

СКИДКА ПЕНСИОНЕРАМ - 10%

Тел.: 8-923-384-4084

г. Кызыл, ул. Магистральная, 28. ООО «Магистральная». ОГРН: 1161719051537 Скидка действует с 01.04.2020 по 30.06.2020. Реклама

Ежемесячный иллюстрированный журнал о дружбе и сотрудничестве
МНОГОЛИКАЯ АЗИЯ

РОССИЯ • ТЫВА • МОНГОЛИЯ

Читайте в номере:

Монголия в Тыве -

символ дружбы

Итоги визита Главы РТ

Ш.В. Кара-оола

в Республику Монголия

(октябрь 2019 г.)

Щедрая земля Михаила Санникова.

Монолог с репортажем

«Субедей, Великий урянхайский полководец».

Историческая биография и

художественное изображение.

Книжкин чулу кончук.

Копсе-Холдунгунжы тывалары.

Иргиттердин үш аттыг оглу.

Сурагым моол-тыва чогаалчы

Чинагийн Галданнын намлар-тоогундун

Эргим номчукчулар! Ийи айда бир катап тыва, орус дылдарда үнүп турар бо сеткүүлдү (журналды) садып ап, найыралчы тыва-моол харылзаалар, Моолда, Кыдатта чурттап турар тывалар дугайында чуруктарны көрүп, сөстөрни сонуургап номчунар. Чиңгис-Хаанның хей шерииң шылгараңгай башкарыкчызы чораан, дайын-чааларга кажан-даа аштырбаан Таңды-Тыва уктуг алдарлыг маадыр Сүбедейниң дугайында эртемден К. Бичелдейниң орус дылда бижээни улуг хемчээлдиг солун номундан үзүндүлери база номчуур силер. Журналды кожууннарда тарадып, садып турар. Кымдан алырын бо телефонче долгааш, айтырып ап болур силер: 89233842223. Ийиги үндүрүлгезин база белеткээш, Новосибирск хоорайда парладып тур бис.

Утерянный аттестат о полном среднем образовании 11 классов, выданный 25.05.1999 года МБОУ СОШ №2 с. Самагалтая на имя Ооржак Марты Алексеевны, считать недействительным.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 10724 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Коп редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор: В.А. Петров.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адрези:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Менеджер: Донгак Ч.Б. каб. 309

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректор: Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаварал талазы-биле федералдыг
албаның Тыва Республика тала-
зы-биле эргелепи «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бурут-
кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ
№ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңадылганы
дээш авторлар боттары харылаар.

Чалдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлаткаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 19.20.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.